

LITVÁN GYÖRGY

Jászi Oszkár és a zsidókérdés

Mindenekelőtt magyarázattal tartozom a téma- és címválasztást illetően. Mi indokolhatja, hogy egy ilyen nagyszabású nemzetközi tanulmánykötetben, amely hat évtized múltán a holokauszt magyarországi előzményeit, lefolyását és máig ható következményeit hivatott áttekinteni, ilyen partikuláris témával – egy XX. század eleji politikai gondolkodónak a zsidókérdéshez való viszonyával – hozakodjam elő? Nem tagadhatom, hogy a témaválasztásban szerepet játszott a kutatói elfogultság is, a szerző ragaszkodása kedvelt hőiséhez. De ezzel együtt is lehetett volna ennek az előadásnak olyan címet adni, mint *A magyar progresszió és a zsidókérdés* vagy *A múlt századi magyar baloldal és a zsidókérdés*, s ezen belül Jászi felfogásáról is beszélni. Ez a téma azonban, amelyről annak idején, többek között, Borsányi György és Erényi Tibor is kiváló tanulmányokat írt, egyrészt túlságosan nagy lett volna egy rövid tanulmányhoz, másrészt legalább két témát vonna egybe.

Ha ugyanis kitégítjük a kört, s a vizsgálatba a múlt századi szociáldemokrata vagy akár a kommunista teoretikusokat is bevonjuk, egészen más területre és eredményre jutunk. A magyar szociáldemokrata és kommunista mozgalmak jelentős részben zsidó származású vezetői ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – egyszerűen nem foglalkoztak a zsidókérdéssel, sem személyes, sem társadalmi vonatkozásban. A problémát – marxista elveik szerint – egyszerűen a kapitalista fejlődés átmeneti produktumának tekintették, megoldását pedig, más problémákéhoz hasonlóan, a megvalósuló szocializmustól várták. Garami Ernő vagy Kunfi Zsigmond, Kun Béla vagy Lukács György, Rákosi Mátyás vagy Révai József és társaik számára – akár megkeresztelték őket valamikor, akár névleg izraelita vallásúnak számítottak – közömbös volt saját zsidó származásuk kérdése, és „asszimilációjukat” is egy automatikus folyamat részének tekintették. Mi sem jellemzőbb erre annál a ténynél, hogy a *Huszedik Század* című folyóirat Jászi által kezdeményezett 1917-es zsidókérdés-ankétjában a válaszadók

között egyetlen szocialista sem szerepelt – Szabó Ervin kivételével, aki azonban ez idő tájt már közelebb állt a radikálisokhoz, mint korábbi elvtársaihoz, s aki – noha korábban soha nem írt a témáról – Jászi elbeszélése szerint a legaktívabban támogatta a körkérdés tervét, s hozzászólásában a hazai antiszemitizmus fajait és okait, valamint a kérdés megoldásának szerinte lehetséges módjait elemezte.

A zsidó eredet és az asszimiláció problémái a baloldalon inkább az irodalom és a művészetek zsidó származású képviselőit foglalkoztatták szenvedélyesen, például Bíró Lajost, Karinthy Frigyes, Lesznai Annát s különösen Ignót. De talán senkit olyan mélyen és gyötrően, mint Jászi Oszkárt, egész hosszú életében. S részben ezzel szolgáltatott okot arra is, hogy ebből a körből senkinek a zsidóságával, a zsidósághoz való viszonyával nem foglalkoztak annyit egykor és most, mint az övével, s még különlegesebb, hogy már életében is, újabban pedig még gyakrabban, antiszemitizmussal, zsidó öngyűlölettel vádolták. Annyi bizonyos, hogy a zsidókérdéshez fűződő viszonyában rendkívül plasztikus, sőt kiélezett formában jelentkezik egy szélesebb értelmiségi réteg sok jellegzetes problémája.

Kétségtelen tény, hogy Jászinak a zsidó származás kora gyermekkorától késő öregségéig súlyos problémát, sőt, komplexusokat okozott. Ma úgy mondanánk: eleve nem volt zsidó identitástudata, s később minden erejével azon volt, hogy ne is legyen. Jóllehet, dr. Jakubovits Ferenc orvos és Liebermann Róza fiaként zsidónak született, hatéves korától, 1881-től kezdve, immár magyarosított névvel, református magyarként nevelkedett a nagykárolyi szülői házban és a helyi piarista gimnáziumban. Késői emlékezéseiben így írt:

Hogy zsidók voltunk, azt sem tudtam. A vallásnak nem volt szerepe életünkben. Társadalmi életünkben sem észleltem a valláskülönbségeket. Szüleim általános tekintélynek örvendtek, közeli barátaink jórészt keresztények voltak... Ma súlyos nevelési hibának érzem, hogy nem magyarázták meg nekünk a valláscsere értelmét és jelentőségét, sőt olykor kitértek előle, ha jelenlétünkben ez a téma a társaságban felmerült. Így csaknem készületlenül ért bennünket a helyzet, amikor egy-két év múlva a keresztény–zsidó kérdés és ellentét kezdett kibontakozni a mi kis városunk társadalmában is.¹

Figyelemre méltó, hogy ebben az öregkori írásában már sokat foglalkozik a XIX. század végi hazai antiszemitizmussal, felidézi a kilencvenes évek egyetemi légkörének antiszemita jelenségeit, de aztán maga is bevallja: „Egyetemi éveim alatt ritkán for-

¹ Emlékeimből: szülőföldemen, in *Jászi Oszkár publicisztikája*, szerk. LITVÁN György és VARGA F. János, Budapest, Magvető, 1982, 147, 148.

dult elő, hogy az antiszemitizmust mint a diákmozgalom elválasztó elemét észlelhettem volna. Tudtuk, hogy megvan, de komoly jelentőséget nem tulajdonítottunk neki.”² Mint írja, egész életére döntő befolyása volt annak az itt és ekkor kialakult baráti körnek, amelyben „önálló gondolkodású keresztény és zsidó fiatal emberek jó barátságban és összhangban tudtak együttműködni”. Példaként sorolja fel Berinkegy Dénes későbbi miniszterelnök, Petrovics Elek művészettörténész, Wildner Ödön esztéta és Harrer Ferenc budapesti alpolgármester nevét, mint olyan keresztényekét, akik „nem ismertek maguk körül faji és vallási különbségeket”, s akikkel mindvégig jó viszonyban maradt, nem úgy, mint Gratz Gusztávval, a *Husadik Század* első szerkesztőjével, akivel útjaik pár év múlva szétváltak (nem származási okok miatt!). De a boldog századfordulón együtt indultak szellemi hódítóújtjukra valamennyien, Pikler Gyula professzorral, Somló Bódoggal, Vámbéry Ruzstemmel és más zsidó származású társaikkal egyetemben. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a száz év előtti Magyarországon a felsoroltak egyike sem törődött sokat a származásával. Ebben a liberális körben – ha más, távoli körökből érkeztek is vészjósló jelek – biztonságban és otthonosan érezhették magukat, s tudományos vagy közéleti jövőjüket illetően sem voltak aggodalmaik. Mi több, Jászi 1896-tól egy évtizeden át a Földművelési Minisztériumban dolgozott segédfogalmazói minőségben, s amíg az 1905–1906-os politikai válság után Darányi Ignác miniszter el nem távolította, azt hihette, hogy még a magasabb köztisztviselői karban is helye lehet.

Ez idő tájt Jászi már megkezdte – az ugyanekkor fellépő Ady új, forradalmi költészetétől is megihletve – engesztelhetetlen harcát a grófi és dzsentrí Magyarországgal ellen. Ekkor kristályosodott ki a nevéhez fűződő polgári radikális eszmerendszer, ideológia. A Társadalomtudományi Társaság 1906. augusztusi drámai hangulatú ülésén Jászi a *morbis latifundiibus*-ban, a kötött egyházi és világi nagybirtokok rendszerében jelölte meg az ország és a társadalom bajainak legfőbb okát.³ Cikkeinek és egész rendszerbírálatainak élet elsősorban a nagybirtokos osztály és politikai képviselői ellen irányította, de egyre határozottabb meggyőződése volt, hogy a rendszer fő támaszai között ott van a zsidó nagytőke (az ő szavaival „uzsoratőke”), és ott vannak a sovinizmusban a lehangosabb magyarokat is túllicitáló, díszmagyarban tüntető és törtető zsidó származású politikusok is. 1917-es cikkében Szabó Ervin is úgy vélte, hogy a magyar zsidóság túlnyomó része kormánypárti, a hatalmat támogatja, s részben erre vezette vissza a népi antiszemitizmust is.⁴

² *Uo.*, 536.

³ Felszólalás a Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlésén (1906), *uo.*, 69.

⁴ *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, sar. HANÁK Péter, Budapest, Gondolat, 1984, 100.

Tegyük hozzá, hogy a zsidóság, és pedig nem csupán a vagyonos, hanem a közép- és kispolgári rétegek kormánypártisága is, abból a közismert tényből adódott, hogy védelmet elsősorban a hatalomtól és szerveitől várhattak. Jászi, Szabó és a rendszerrel szemben álló reformerek és forradalmárok viszont nem tettek származási különbséget ellenfeleik csoportjai között. Az úgynevezett arrivista zsidók és a gettózsidóság mellett Jászi szerint „csak egy gyöngye, modern, becsületes polgári rétege van már a magyar zsidóságnak, mely átlátta, hogy az ő helye azok táborában van, kik a jobbagyfelszabadítás és a zsidóemancipáció művét akarják folytatni”.⁵ Sokkal később, 1929-ben írta egy ifjúkori szerelmének, aki zsidó faji elfogultsággal vádolta: „E tekintetben mindig nagy önkritikát gyakoroltam, s mint első figyelmeztetem a magyar zsidóságot, hogy rossz úton jár, amikor a rablólovagok szolgálatába szegődött. Ezért éveken át üldöztek mint »antiszemitát«.”⁶

Ebből adódott első nagy összetűzése a zsidóság konzervatívabb elemeivel. Amikor 1912-ben, folyóiratában szenvedélyes cikkben ábrázolta és elemezte a május 23-ai „vérvörös csütörtök” eseményeit, „junkker–zsidó koalíció”-ként emlegette a fegyvert is bevető kormányhatalmat, azzal tetézve, hogy „a zsidó uzsora hatalmas még soha nem volt az országban ilyen teljes”. Emiatt a hozzá közel álló radikális-szabadkőműves *Világ* antiszemitizmussal vádolta meg,⁷ ő azonban válaszában nem látta okát, hogy a kizsákmányolók egyik csoportját jobban kímélje a másiknál:

Feltételeztem, hogy kultúremlékeknek beszélek, akik jól tudják, hogy egész közéleti pályámnál s származásomnál fogva nem tehető föl rólam, hogy a Jézus, a Spinoza, a Heine, a Marx, a Lassalle fáját általában, s a magyar népjogok annyi nemes harcosát, szeretett bajtársaimat akartam támadni, hanem egyes-egyedül a Feudaljud típusát, minden népnézés s minden junkkererőszaknak ezt a mindenre kapható eszközét. Sajnos, a zsidó kispolgárság lelke még annyira benne van a gettóban, hogy liberalizmusa még mindig kimerül a sekély antiklerikális propagandában... A gettó lerombolásának egyedüli eszköze a demokrácia: a jogkiterjesztés és a szabad vizsgálódás. Ne féljünk tőlük még akkor sem, ha néha régi érzékenységeket sértenek!⁸

⁵ Zsidó-politika, *Világ*, 1911. április 30.

⁶ Levél Kende Rózsához, 1929. március 24., in *Jászi Oszkár válogatott levelei*, szerk. LITVÁN György és VARGA F. János, Budapest, Magvető, 1991, 212, 213.

⁷ *Világ*, 1912. június 13. A szerkesztő cikke „Egy zsidó” aláírással jelent meg.

⁸ *Uo.*, 1912. június 15. Lásd *Jászi Oszkár válogatott levelei, i. m.*, 199.

A nagy összeütközésre azonban 1917-ben került sor, amikor különféle okokból – a hadiszállítások körüli botrányoktól kezdve Ágoston Péter *A zsidók útja* című, jó szándékú, de elhibázott könyvének megjelenéséig – hirtelen előtérbe került az addig szőnyeg alatt tartott zsidókérdés, felélénkültek az addig csak periferikus antiszemita hangok. Jászi ekkor határozta el, hogy szembe kell nézni a problémával, s mintegy százötven, különböző felfogású és felekezeti közéleti szereplőhöz három pontból álló körkérdést intézett. Az első pont arra vonatkozott, van-e zsidókérdés Magyarországon, s ha igen, mi a lényege. A második az okokra, a harmadik pedig a megoldás módjaira, a szükséges társadalmi vagy törvényhozási reformokra kérdezett rá. A beérkezett válaszokat a szerkesztőség három csoportra osztotta: azokéra, akik szerint nincs, illetve van zsidókérdés, s akik érdemleges választ nem adtak. Az ötven érdemlegesnek tekintett válasz közül harminchét elismerte, tizenhárom pedig tagadta a kérdés létezését. Ez utóbbiak egyfelől a Tisza-féle kormánypart hívei közül kerültek ki, másfelől a zsidó szervezetek vezetői közül, akik úgy vélték, hogy pusztán az antiszemita propaganda művéről van szó. Mindkét kör rendkívül ingerülten reagált már az ankét hírére is. Maga Jászi, olvashatjuk a szerkesztőség beszámolójában, „nem egy intim kérést és figyelmeztetést kapott, hogy az ankétot, mint időszerűtlen és veszedelmest, mellőzze”.⁹

Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* című zsidó lap szerkesztője már előre tiltakozott az ankét ellen, *Két emberöltő* című memoárjában pedig később nem kevesebbet állít: „meggyőződésem, hogy a magyar zsidóság katasztrófája itt kezdődött. Itt találták ki, Jásziék körében, a tudományos zsidókérdést, itt találták ki a numerus clausust, itt született meg, 1917-ben, »a zsidókérdés törvényhozási úton való rendezésének« szerencsétlen gondolata». Ugyanitt azt is állítja, hogy a *Huszádik Században*, majd könyv alakban is megjelent ankétnak „döbbenetes visszhangja volt”, „a rabbikar szószékre vitte Jászi Oszkár merényletét”, „az antiszemita front megerősödött, hónapokra el volt látva munícióval”.¹⁰ A körkérdés eredményeiről készített szerkesztőségi összefoglaló viszont megállapítja: „A jövőben a *Huszádik Századnak* ezt a kötetét senki sem mellőzheti, aki komolyan foglalkozni kíván a zsidókérdéssel.”¹¹

⁹ *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus, i. m.*, 112.

¹⁰ SZABOLCSI Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei*, szerk. KOMORÓCZY Géza, sar. SZABOLCSI Miklós, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

¹¹ *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus, i. m.*, 112.

Saját hozzászólásában Jászi természetesen nem javasolt semmiféle zsidótörvényt, ellenkezőleg, leszögezte, hogy a megoldás folyamatához

nem kellene sem speciális törvények, sem társadalmi intézmények. A keresztény társadalom adjon minél teljesebb demokráciát, minél becsületesebb jogrendet, minél fairebb érvényesülési lehetőségeket minden polgára számára. A zsidóság pedig egyre fokozódó műveltséggel, egyre diszciplináltabb modorral, a közös nemzeti és nemzetközi kultúránk egyre vérbelibb átélésével... ne legyen többé külön test, régi gettómaradvány, hanem ugyanazon nemzeti és nemzetközi vérkeringésnek öntudatos átélője.¹²

Az előző években, amikor haditudósítóként többször is járt Galíciában, Jászit megdöbbentette az ottani zsidóság elkülönült nemzetiségi létformája és nacionalizmusa, valamint a cionizmus, amelyhez hasonlóval itthon sohasem találkozott. De ezt nálunk nem tekintette irányadónak. Hozzászólásában leszögezte: nem hiszi, hogy a zsidókérdés Magyarországon valaha is egy zsidó nemzetiségi kérdés feszültségét vegye fel. Ekkor és később is az asszimiláció szilárd híve volt és maradt – természetesen nem az adott társadalmi szerkezethez való idomulás, hanem a zsidó vallási és kulturális hagyományok s a külön zsidó szolidaritás levetkezése értelmében. A bizonyára tőle származó, idézett összefoglaló a vita érdekes vonásaként emeli ki az antiszemiták és a cionisták álláspontjának sok hasonlóságát: mindkét fél elítéli a liberalizmust, az asszimilációt, és szkeptikus a magyarországi zsidókérdés megoldhatóságát illetően. Jászit 1917 tavaszán friss reménnyel töltötte el az orosz demokratikus forradalom győzelme, amelyről azt gondolta, hogy azzal, hogy otthon megoldja a mienkénél sokkal súlyosabb zsidókérdést, s megszünteti a kivándorlást, nálunk is megkönnyíti a megoldást.

Vázlatosan és hiányosan ennyiben foglalhatók össze Jászinak a zsidókérdéssel kapcsolatos megnyilatkozásai az 1918–1919-es nagy forduló előtt. 1919-től kezdve azután az általa addig emlegetett és támadott zsidó típusokhoz és rétegekhez egy újabb is társult: a zsidó származású kommunistáké, akiket naplójában, leveleiben előszeretettel becéz bolsi bóchereknek, bolyhosoknak stb. (Egy 1953-as naplóbejegyzésében elítélte ekkori antiszemita ízű megjegyzéseit.) Kun Bélától Lukács Györgyig – nagyon kevés kivétellel – szinte mindenki beletartozott nála ebbe a kategóriába, amelynek részletes jellemzését *Magyar Kálvária – magyar feltámadás* című forradalmi emlékirataiban találjuk.

¹² *Uo.*, 79–86.

Kétségtelen, hogy az általam vázolt, minden ízében racionalista és amoralista lelki típus a zsidóság faji vagy történelmileg kifejlett átlagtípusával szembeűnő hasonlóságokat mutat: az ösztönélettől és a természettől való elváltság, a tradíciók hiánya, a gőgös exkluzivitás, a messianisztikus hivatás, az ellenvéleményekkel szembeni türelmetlenség... mindkét típusnál közös.¹³

Lényegében tehát azonosította a kommunizmust ezzel a zsidótípussal, s élete végéig nem tudta megbocsátani nekik, hogy „túllicitáló” forradalmukkal nemcsak megbuktatták, hanem még kompromittálták is az 1918-as demokratikus köztársaságot.

Ez azonban nem jelentette azt, mintha megbékélt volna a magyar zsidóság honi, konzervatív részével. Ellenkezőleg, bécsi emigrációs publicisztikájában a korábbiánál is kíméletlenebbül támadta a hazai ellenforradalmi rendszerrel megalkuvó vagy éppen azt támogató zsidó üzletembereket és közszereplőket, különös tekintettel azokra, akik segítettek letagadni a világ előtt a fehérterroret és az antiszemitizmust. Emiatt *Horthy zsidai* című kegyetlen cikkében támadta meg egykori szövetségesét, Vészi József főszerkesztőt, s később a liberális Sándor Pált, aki megpróbálta rábeszélni az emigránsokat a harc beszüntetésére és a hazatérésre. „A nagy és gazdag zsidók – írta – természetesen védik a kurzust, s az a jelmondatuk, hogy inkább egy kis pogrom, mint egy nagy vagyoadó.”¹⁴

Jászi számára az antiszemitizmus és a numerus clausus csupán egyike volt a Horthy-rendszer bűneinek. Akárcsak később a nácizmusénak. Figyelemre méltó azonban, hogy publicisztikájának hangneme szinte mindig felforrósodott, szinte felizzott, amikor zsidókat bírált. Lehetett ez annak a jele, hogy különösen fájdalmasan érintette, ha éppen zsidók támadták vagy veszélyeztették a szabadság vagy a haladás jó ügyét, de azé is, hogy az ilyen zsidók és a gesztusaik különösen irritáltak. (Ez utóbbit példázza Vázsonyi Vilmos iránti – egyébként kölcsönös – olthatatlan gyűlölete.) Talán mindkét ok jelen volt, de a második bizonyosan. Tény, hogy Jászi mindig erősen, sokszor pedig túlzón vagy szükségtelenül hangsúlyozta egyes gazdasági, társadalmi vagy kulturális jelenségek – a Tanácsköztársaság vezetése, a magyar kommunista emigráció, a Tisza- vagy Bethlen-kormányzatot támogató nagytőke – túlnyomóan zsidó jellegét. Csaknem mindig érezhető indulatában bizonyosan szerepet játszott a

¹³ *Magyar Kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom jelentősége, értelme és tanulságai*, Bécs, 1920, új kiadása: Budapest, Magyar Hírlap kiadása, 1989, 127.

¹⁴ *Bécsi Magyar Újság*, 1921. október 9. és 1923. február 4. Tanulságos beszélgetésem egy otthoni liberális vezérrel, in *Jászi Oszkár publicisztikája, i. m.*, 388–394.

személyes ellenszenv a tőle olyannyira idegen „fajtestvérei” iránt és a szabadulási szándék saját zsidóságától, amelyet igazi sorsként átérezni sohasem tudott, s amely – így érezte – akadályozza küldetése betöltésében. Egy kedves rokonának 1936-ban írta az alábbi sorokat:

Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy idegen faj emberének szabad-e részt venni a vezető politikai életben? Ebben a véleményemben nincs semmi szerepe a náci ideológiának, melyet természetesen mai formulázásában ostobaságnak és gonoszságnak tartok. De van benne egy residium, mely megfontolást érdemel. A politika nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.¹⁵

Ezzel a nála igen ritka, rezignált vallomással röviden rátérhetünk a kérdés személyes oldalára, vagyis arra, hogy Jászi a személyes érintkezésben tett-e különbséget zsidók és nem zsidók között, s miként helyezkedett el ő maga az adott hazai, illetve bécsi vagy amerikai társadalmi közegben. Nem csupán baráti körében, hanem szerelmeiben is érvényesült a vonzások korábban említett kettőssége. Korai szerelmei többnyire a felsőbb keresztény középosztály leányai és asszonyai köréből kerültek ki, de legfontosabb szerelmi kapcsolata és mindkét házassága zsidó nőkhöz fűzte. 1919 előtti családi és baráti környezete teljesen vegyes volt (Ady, Szabó Ervin, Madzsar József, Kernstok Károly, Braun Róbert), Bécsben pedig a hazaihoz nagyjából hasonló összetételű tudós és politikus társasággal érintkezett. Amerikai emigrációja után viszont merőben új helyzetbe került a kongregacionista egyház által alapított Oberlin College-ban és magában a kisvárosban is, ahol a professzorok és családjaik egymás szeme előtt éltek. Jászi és német származású felesége, Recha Wollmann, viszonylag gyorsan beilleszkedett környezetébe és életmódjába. Vasárnaponként néha – nem rendszeresen – részt vettek valamelyik protestáns gyülekezet istentiszteletén, ami az egész életében istenhívő (deista) Jászinak nem esett nehezére, de nem csatlakoztak egyik felekezethez sem. Úgy tűnt, hogy az amerikai professzor és állampolgár Jászi számára befejeződött a hazai vesszőfutás és a kétfelől jövő sorozatos támadások korszaka.

¹⁵ Levél Liebermann Pálhoz, 1936. március 1., in *Jászi Oszkár válogatott levelei, i. m.*, 369–371.

Nem egészen így történt: az idilli állapotnak a harmincas évek elején vége szakadt. Először azzal, hogy tanulmányai folytatására Oberlinbe érkezett Jászi idősebb fia, György, aki addig Bécsben és Budapesten élt édesanyjával, Lesznai Annával, s az ottani légkörben edződve megdöbbenve észlelte s szóvá is tette, hogy apjáiék ismeretségi körükben elhallgatják zsidó származásukat. (Jászi emlékeztette, hogy még a bécsi időkben elmagyarázta neki és öccsének a zsidósághoz fűződő sajátos viszonyát.) Ezzel egy időben egy-két német származású tanártársában, köztük éppen abban is, aki a legtöbbet tette Oberlinbe való meghívásáért, majd beilleszkedéséért, Hitler hatalomra jutása felébresztette a nemzeti és náci öntudatot, s miután Jászi szóban és írásban kinyilvánította Hitler-ellenes meggyőződését, lejáratása érdekében Geiser professzor terjeszteni kezdte róla, hogy zsidó. Hasonló piszkálódásnak volt kitéve az amerikai magyar emigráció egyik renegát szocialista lapszerkesztője részéről. Jászit ez éppen úgy felizgatta, mint egy amerikai zsidó lap hozzá intézett kérdése a közép-európai antiszemitizmusról: felháborította, hogy zsidóként fordultak hozzá, nem pedig úgy, mint a térség tudományos szakértőjéhez.

Amikor elkezdődött a közép- és kelet-európai zsidóság menekülése, Jásziék minden erejükkel segítették rokonaik, barátaik és veszélyeztetett kollégáik Amerikába jutását. Recha valóságos menekültirodát tartott fenn. Férje fenntartás nélkül támogatta, de többször is összevesztek, mert Jászi azt hangoztatta, hogy ő nem zsidó, hanem emberi szolidaritásból cselekszik, minden üldözöttnek segítene. „Mindezt elsősorban nem mint zsidóproblémát látom – írta Lesznai Annának, első feleségének és örök barátjának 1941 májusában. – Ellenkezőleg, nekem a zsidóság szörnyű helyzete mégiscsak egy epizód.”¹⁶ Még a genocídium később feltáruló borzalmi adatai – noha természetesen tudott róluk és elborzadt tőlük – sem tudták rábírni, hogy olyan módon vizsgálja felül a zsidókérdésben vallott régi és alapjában változatlan felfogását, mint ahogy azt például Eduard Benešsel és a csehszlovák politikával kapcsolatban tette. Csak jóval később, egészen öreg korában jutott el odáig, hogy belsőleg is elfogadja származását. Angolra fordította Arany János *Az örök zsidó* című versét, de magában magyarul idézgette befejező sorait:

„Az irgalom nagy és örök, / Megszán s átkom nem mennydörög: / Tovább! tovább!”¹⁷

¹⁶ Columbia University, New York, Butler Library, Rare Books and Special Collection, Jászi Papers, és Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, 419. fond. Idézi GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 508.

¹⁷ *Jászi naplója*, Jászi Papers és OSZK Kézirattár.